

ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILAR NUTQINI TARBİYALASH VA RIVOJLANTIRISH HAQIDA

Erkinova Nodira Ma'murjon qizi

Andijon davlat universiteti

Filologiya fakulteti 3-bosqich talabasi

Telefon: + 998 33 003 73 04

Annotatsiya: ushbu maqolada o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini tarbiyalash va rivojlantirish haqida fikr-mulohazalar yuritilgan. Nutqni rivojlanishning kundalik hayotdagi o'zni va ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: til vositalari, bog'lanishli nutq, leksikologiya, nutq izchilligi, ichki nutq.

Annotation: This article discusses how to nurture and develop students' oral and written speech. Information is provided on the role and importance of speech development in daily life.

Keywords: language tools, related speech, lexicology, speech sequence, internal speech.

Аннотация: В данной статье рассматриваются способы воспитания и развития устной и письменной речи учащихся. Дана информация о роли и значении развития речи в повседневной жизни.

Ключевые слова: языковые средства, родственная речь, лексикология, речевой ряд, внутренняя речь.

Nutq - kishi faoliyatining turi, til vositalari (so'z, so'z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o'zaro aloqa va xabar funktsiyasini, o'z fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta'sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatdagi kishining faol faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O'quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olish qurolidir. Nutq o'stirish nima? Agar o'quvchi va uning tildan bajargan ishlari ko'zda tutilsa, nutq o'stirish deganda tilni har tomonlama (talaffuzi, lug'ati, sintaktik qurilishini, bog'lanishli nutqni) faol amaliy o'zlashtirish tushuniladi. Agar o'qituvchi aniq maqsadni ko'zda tutsa, nutq o'stirish deganda, o'quvchilar tilning talaffuzi, lug'ati, sintaktik qurilishi va bog'lanishli nutqni faol egallashlariga yordam beradigan metod va usullarni qo'llash tushuniladi. Shuning uchun ham grammatika va imlo dasturi to'rt qismga bo'lingan (tovushlar va harflar, so'z, gap, bog'lanishli nutq), shuning uchun ona tili dasturining bo'limlari: «Xat-savod o'rgatish va nutq o'stirish», «O'qish va nutq o'stirish», «Grammatika, imlo va nutq o'stirish» deb nomlangan. Nutq faoliyati uchun, shuningdek, o'quvchilar nutqini o'stirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo'lishi kerak. O'quvchilar nutqini o'stirishning metodik talabi o'quvchi o'z fikrini, nimanidir og'zaki yoki yozma bayon xohishini va zaruriyatini yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali bo'lishi lozim. Bu material qanchalik to'liq, boy, qimmatli bo'lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo'ladi. Shunday ekan, o'quvchilar nutqini o'stirishning ikkinchi sharti nutqqa oid mashqlarning materiali haqida, bola nutqi mazmunli bo'lishi uchun g'amxo'rlik qilish hisoblanadi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so'z, so'z birikmasi, gap, nutq birliklari yordamida ifodalansagina tushunarli bo'ladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli o'stirishning uchinchi sharti - nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi. Bolalarga til namunalarini berish, ular uchun yaxshi nutqiy sharoit yaratish zarur. Nutqni eshitish va undan o'z tajribasida foydalanish natijasida bolalarda ta'lim metodikasi asoslanadigan ongli ravishda «tilni sezish» shakllanadi. Nutq o'stirishning metodik sharti nutqiy faoliyatning keng tizimini yaratish, ya'ni birinchidan, yaxshi nutq namunasini idrok etish, ikkinchidan, o'rgangan til vositalaridan foydalanib, o'z fikrini bayon etish uchun sharoit yaratish hisoblanadi. Bola tilni nutqiy faoliyat jarayonida

o`zlashtiradi. Buning o`zi etarli emas, chunki u nutqni yuzaki o`zlashtiradi. Nutqni egallashning qator aspektlari mavjud. Bular:

1. Adabiy til normalarini o`zlashtirish. Maktab bolalarni adabiy tilni sodda so`zlashuv tilidan, dialekt va jargondan farqlashga o`rgatadi, adabiy tilning badiiy, ilmiy, so`zlashuv variantlari bilan tanishtiradi.

2. Jamiyatimizning har bir a'zosi uchun zarur bo`lgan muhim nutq malakalarini, ya'ni o`qish va yozish malakalarini o`zlashtirish. Bu bilan bola yozma nutqning xususiyatlarini, uning og`zaki-so`zlashuv nutqidan farqini bilib oladi.

3. O`quvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish. Til kishilik jamiyatida muhim aloqa vositasidir. tilning mana shu ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqib, maktabda o`quvchilarning nutq madaniyatiga alohida ahamiyat beriladi. Bu vazifalarni bajarish uchun o`qituvchi o`quvchilar bilan rejali ish olib borishi lozim. Buning uchun esa o`quvchilar nutqini o`stirish ustida ishlash tushunchasiga nimalar kirishini bilib olish muhimdir.

Nutq o`stirishda uch yo`nalish aniq ajratiladi: 1) so`z ustida ishlash; 2) so`z birikmasi va gap ustida ishlash; 3) bog`lanishli nutq ustida ishlash. So`z, so`z birikmasi va gap ustida ishlash uchun lingvistik baza bo`lib leksikologiya (frazologiya va stilistika bilan birgalikda), morfologiya, sintaksis xizmat qiladi; bog`lanishli nutq esa logika, adabiyotshunoslik va murakkab sintaktik butunlik lingvistikasiga asoslanadi. Ko`rsatilgan uch yo`nalish parallel olib boriladi: lug`at ishi gap uchun material beradi; so`z, so`z birikmasi va gap ustida ishlash bog`lanishli nutqqa tayyorlaydi. O`z navbatida, bog`lanishli hikoya va insho lug`atni boyitish vositasi bo`lib xizmat qiladi. O`quvchilar nutqini o`stirish o`z metodik vositalariga ega, o`zining mashq turlari bor. Bulardan eng muhimlari bog`lanishli nutq mashqlari hisoblanadi.

Nutq o`stirishda izchillik, to`rt shartni, ya'ni mashqlarning izchilligi, istiqboli, xilma-xilligi, xilma-xil mashq turlarini umumiy maqsadga bo`ysundirish ko`nikmasi amalga oshirish bilan ta'minlanadi. Har bir yangi mashq oldingisi bilan bog`lanadi va keyingisiga o`quvchilarni tayyorlaydi, umumiy maqsadga bo`ysungan holda, nimadir yangilik qo`shadi. Maktabda o`quvchilar nutqini o`stirishga ona tili o`qitishning asosiy vazifasi deb qaraladi. Nutq o`stirish faqat ona tili va o`qish darslarininggina emas, balki o`quv rejadagi barcha predmetlarning, shuningdek, sinfdan tashqari o`tkaziladigan tadbirlarning ham vazifasidir. Kishilar tildan fikr bayon qilish quroli sifatida foydalanadilar. Ular o`z fikrlarini ovoz bilan - eshittirib bayon qilishdan oldin u haqida o`ylab oladilar. Bu ichki nutq hisoblanadi.

Umumiy o`rta ta'lim maktablarida, akademik litseylarda o`quvchilarning og`zaki va yozma nutqini o`stirish uchun kurash barcha o`qituvchilarning, ayniqsa, ona tili va adabiyot o`qituvchisining asosiy vazifasi sanaladi. O`quvchining nutqini o`stirish ishi bola maktabga birinchi qadam qo`ygan kundan boshlanadi. Nutq ko`nikmalari izchil ravishda olib borilgan amaliy ishlar natijasidagina hosil bo`ladi. Shuning uchun o`qituvchi grammatikaning har bir bo`limiga oid mashg`ulotda o`tilgan mavzu asosida o`quvchilarning nutq ko`nikmasini o`stirishga e`tibor berishi lozim. O`quvchilarning nutq madaniyatini tarbiyalash va ishni muayyan reja asosida olib borish uchun ular nutqidagi nuqsonlar va ularning sabablarini o`rganish katta metodik ahamiyatga egadir. Bu sabablar:

- 1) mahalliy sheva yoki oilaviy muhit ta`siri;
- 2) «ko`cha tili»ning ta`siri: pul o`rniga soqqa so`zlarini ishlatishhollari uchraydi;
- 3) adabiy til me`yorlariga amal qilmaydigan o`qituvchilarning nutqi;
- 4) o`quvchilarning og`zaki nutqini o`stirishga yetarli e`tibor bermaslik;
- 5) nutq a`zolarining birida g`ayritabiiy kamchilikning bo`lishi yoki ortiqcha erkalatib yuborish tufayli ayrim o`quvchilarda bo`ladigan individual nuqsonlardir. Masalan, gunglik, tili chuchuklik, «r» tovushi o`rniga «y» ishlatish (berdim-beydim). Ana shunday nuqsonlarning oldini olish yoki ularni mumkin bo`lgan darajada bartaraf qilish ham ona tili darslari oldiga qo`yilgan muhim vazifalardan sanaladi. Mana shu jarayonlarda badiiy adabiyot namunalaridan foydalanish alohida ayricha ahamiyat kasb etadi. Bunda o`zbek xalq og`zaki ijodi, mumtoz adabiyot, zamonaviy adabiy jarayon, jahon adabiyoti namunalaridan foydalanish imkoniyatlari katta. Ular o`quvchilarga ayrim morfologik hodisalarning real nutq jarayonidagi holatini ko`rsatish uchungina emas, ularning ma`naviy-axloqiy tarbiyasi, badiiy-estetik didlarining takomillashtirilishi uchun ham munosib hissa qo`sha oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Mahmudov N. O`qituvchi nutqi madaniyati. – Toshkent. 2007.

2. Mamayusupova S., Doniyorova Sh. Ona tili usuliyoti. O'quv qo'llanma. – Jizzax. 2013. 3. Azizxo'jayeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogic mahorat. – Toshkent. 2003.